

Tragisch besef – over corona en wat Oidipous ons leert (2 mei 2020)

*Lead me out,
my child, to where we may speak and listen,
treading a path of pious righteousness,
not waging war against necessity.*

Sofoklesⁱ

Tragiek ontstaat wanneer vrijheid en noodzaak op paradoxale wijze samenvallen. Volgens Jos de Mulⁱⁱ is de Griekse tragedie een reflectie op de uitvinding van de vrijheid. Sindsdien kenmerkt het Europees denken zich door een mate van “tragisch besef”: het inzicht – of zo je wilt – de wijsheid dat niet alles in het leven beheersbaar, kenbaar of maakbaar is. Een tragedie onderscheidt zich van een ramp of catastrofe, omdat de mens in vrijheid beslissingen neemt, of moet nemen, waardoor het noodlot zich voltrekt.

De “intelligente lock-down” waarin we ons inmiddels alweer ruim een maand bevinden, doet me regelmatig in gepeins verzingen over de zich ontwikkelende tragedie. Uit dit verhaal is geen ontsnappen mogelijk en ik voel me als individu nauwelijks in staat om de verhaallijnen ervan betekenisvol te beïnvloeden. Ik ben – net als zovelen – slechts een eenvoudig speler op het schouwtoneel.

Het gemijmer bracht mij tot de gedachte dat het tijd is voor een herwaardering van ons “tragisch besef”. Als correctie op een al te stellig vertrouwen op instrumenten van controle en beheersing waarover de mensheid beschikt. Als nuancering van de macht van de rationaliteit en de kille cijfers. Of als tempering van de verwachting dat we zelf over ons lot kunnen beschikken.

Deze blog is geen kritiek op het beleid van onze overheid. Ook zij is slechts een speler op het schouwtoneel dat de globe omspant. Keuzes die nu gemaakt worden, beslissingen die morgen worden genomen, hebben een reikwijdte die verder strekt dan de vraag of en wanneer we elkaar weer gewoon de hand kunnen schudden.

Daarin zit een deel van de tragiek: het leed dat de “intelligente lock-down” beoogt te verminderen, zal ander leed veroorzaken waarvan omvang en impact nog onbekend is. Het eerste leed is actueel en zichtbaar (we kunnen de patiënten op de IC en in de verzorgingstehuizen zien, we kunnen de inzet van de mensen in de zorg op de voet volgen). Het tweede leed is abstract en goddeels onzichtbaar (het kunnen de slachtoffers zijn van een wereldwijde economische crisis die de maatregelen wellicht veroorzaken, het kunnen de werklozen zijn als gevolg van deze “lock-down” of het kunnen de verwaarloosde kinderen zijn achter onze voordeuren).

Een hieraan verbonden dilemma is dat van publiek bestuurders wordt verwacht dat ze het volk zowel geruiststellen als beschermen. En dat het niet altijd mogelijk is beide optimaal te doen. De turbulentie rond de lancering van de “corona-app” is exemplarisch: kort na aankondiging van de app door Hugo de Jonge blijkt uit een peiling onder de bevolking een behoorlijke meerderheid te vinden die dit een goed idee vindt. Ik stel me het Griekse Choros (koor) voor dat vol lof de minister toezingt over zijn besluit: blij als het is dat hij hen beschermt. Kort daarna blijkt dat deze app waarschijnlijk grote inbreuk doet op de privacy en de stemming kantelt (het koor jammert nu luid dat we toch zeker niet in China leven).

En tragisch is, ten slotte, de fuik waaraan verantwoordelijk bestuurders nauwelijks kunnen ontsnappen, namelijk dat fouten politiek worden afgerekend, terwijl fouten maken inherent is aan een crisis. Zoals Mark Rutte terecht stelde dat “in tijden van crisis je op 50% informatie 100% beslissingen moet nemen”. Nu al klinkt in de verte de roep om een parlementair onderzoek.

En daarmee is de uitdaging in relatie tot leiderschap fors: hoe behoudt je gezag als er zoveel onzeker is, behalve dat groot leed ons zal treffen? Je kunt het bijna niet goed doen.

Wellicht dat we iets van Oidipous kunnen leren: hij die zijn noodlot niet kon ontlopen, maar op het moment dat hij onder ogen zag dat hij – zoals het orakel had voorspeld – zijn vader had gedood en zijn moeder gehuwd, zichzelf het zicht ontnam. Hij die ziende blind was geweest, stak zichzelf de ogen uit en werd een blinde ziener, die de gave had de toekomst te voorspellen en wijze raad te geven.

Deze mythe leert ons dat – zeker in tijden van crisis – het helpt onszelf de vraag te stellen waarin we ziende blind zijn. Welke andere realiteit bestaat er wellicht, naast de werkelijkheid waarin we op dit moment geloven en welke ons houvast biedt? Vanuit welk waardenperspectiefⁱⁱⁱ redeneren we en welke waarden staan voor onszelf centraal?

Het begint, zoals met zovele inzichten, met het toelaten van de twijfel en de acceptatie dat we niets met zekerheid kunnen weten. Dat wetenschap niet “zeker weten” is, maar de kunst van het steeds opnieuw bevragen. En dat wijsheid, zoals Socrates stelt, begint met verwondering. Het zal de uitdaging voor menig leider zijn om in deze tijd hier voldoende rust en ruimte voor te vinden.

Misschien leidt deze crisis tot een herwaardering van de twijfel en een hernieuwd besef dat menselijk leed nu eenmaal onvermijdelijk is. Omdat wij niet *boven* de natuur staan, maar er *onderdeel* van zijn.

Zoals we nu aan den lijve ondervinden.

ⁱ Sofokles: Oidipous at Colonus

ⁱⁱ Jos de Mul: De domesticatie van het noodlot (2006)

ⁱⁱⁱ Johan Bouwmeester & Marianne Luyer: Waardegedreven Leiderschap: dansen met licht en duisternis (2018)